

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на Румен Илков Скрински
„Васил Левски в художественото и документално кино: Наративи и интерпретации“
за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

Стойностните научни анализи на живота, делото, смъртта и последвалото героично обезсмъртяване чрез издигането на Васил Левски до най-високия пиедестал на българския национален пантеон неизбежно са белязани с елементи на академично предизвикателство и обществена отговорност. Съществен проблем е фактът, че в нашето национално съзнание изследваната изключителна личност притежава специфична двуединна същност – историческа и митологическа. Това създава трудно преодолими препятствия както за ангажираните с тази проблематика обществени науки, така и за почти вековните опити всепризнатият български Апостол да получи адекватна филмова адаптация. Точно към този дискурс се е насочил Румен Скрински със своето културологично проучване. По стечение на обстоятелствата процедурата по неговата защита съвпада по време с критичния резонанс от филма „Ботев“ и сериала „Войната на буквите“, представени на телевизионната аудитория от обществената БНТ. При това положение неговият труд наистина е актуален както от научна, така и от обществена гледна точка.

Дисертационният труд е с обем 141 страници. В структурно отношение текстът съдържа увод, три глави, заключение и библиография. Приложен е тематичният принцип. Тази структура е закономерна, а чрез фиксираните в заглавията на главите теми е заявена амбицията за цялостен анализ на изследваните научни проблеми.

Уводът формулира проблема за взаимодействието между историческия Левски, неговия публичния образ, митологизацията му и вариантите за кинообраз на националния герой. Изтъкнат е културният контраст между европейската „Belle Epoque“ и специфичния балкански „Ориент“ в контекста на формулираната от Ерик Хобсбом теза за „дългия“ XIX век. Направена е констатация, че този „дълъг“ век съдържа в себе си „тотален дискурс“ за политическо моделиране на европейския континент. Според автора големият разказ за XIX век всъщност е наративът за противоречията, като за Балканите този наратив предопределя продължаващата до днес

„история на търсената устойчива идентичност“. В тази си част уводът вероятно би спечелил с кратък анонс за формиращите се точно през това столетие модерни европейски и балкански нации със съответните им национализми. Спорно изглежда твърдението, че Васил Левски е избран да бъде героизиран още приживе. В този смисъл не може да се приеме, че спомените на съратници и съвременници на Апостола са свидетелства от времето на Левски (с. 4). Отделено е специално внимание на историческите извори с акцент върху епистоларното наследство на Васил Левски. Авторът се базира на двутомника на Димитър Страшимиров, но би следвало да въведе в употреба и последвалите документални издания (Васил Левски. Документално наследство. София, 1973; Васил Левски. Документи. Т. 2. София, 2009), включващи аналитични обяснителни бележки и исторически коментари с висока научна стойност. В увода логично са представени основните цели на дисертационния труд – да се изследва формирането, развитието и модифицирането на публичната представа за Апостола чрез неговите филмови персонализации.

Първа глава, озаглавена **НАРАТИВЪТ „ЛЕВСКИ“**, съдържа 9 параграфа. Първият от тях третира ранния наратив „Левски“. В него се открояват две части – стъпилите върху данни от изворите историографски описания и патетичния наратив на художествената литература. В първата част авторът основателно обръща внимание на факта, че конспиративното националреволюционно битие на Апостола е съществена причина за ограничените и като количество, и като качество автентични извори, вградени в ранния наратив „Левски“. На този фон изследването би спечелило от сведенията в мемоарите на д-р Христо Стамболски за посещенията на Левски в Цариград и срещите му с представители на местната българска общност – проблем, обстойно и критично анализиран от Пламен Божинов (Божинов, Пл. Цариградските българи между реформите и революцията 1875 – 1877. София, 2012, с. 86 - 123). Подчертан е съвременният научен принос на Мария Годорова, представяща различните аспекти, генериращи процеса на героизацията в наратива „Левски“. Добре би било да се отбележи, че пионер в това академично направление е Николай Генчев с иновативния обзор „Васил Левски в българската историческа памет“ (Генчев, Н. Васил Левски. София, 1987, с. 129 - 218). Авторът лаконично и точно характеризира трите оценъчни направления в цялостния ранен документален разказ за бъдещия национален герой: възхищение, съдържаност, неприязън (с. 18). Централно внимание във втората част на

параграфа, представящ наратива „Левски“ в посветените му най-ранни литературни творби, закономерно е отделено на Вазовия „Апостол на свободата“. Авторът с пълно основание определя описаната с гениалното перо на Иван Вазов харизматична същност на Левски като „пълнокръвен фолклорно – мистичен образ на национален герой“ (с. 22). В този смисъл е подчертано внушението на „Патриарха на българската литература“ Васил Левски да се мисли като своеобразен „български Христос“. Без изрично да посочва финалната хронологична граница, параграфът очевидно завършва с трагичния финал на войните, които Царство България води според повелите на иредентизма (1912 – 1918). Вторият параграф е обозначен като „Наратив на припознаването“. Неговият хронологичен диапазон обхваща периода 1918 – 1944 г. Текстът акцентира върху издигането на Левски като всепризнат национален герой – процес, който е контрапункт на националните катастрофи, свързани от критичното обществено съзнание с традиционния до това време политически елит. В този смисъл авторът приема за закономерна употребата на наратива „Левски“ както от левите, така и от десните политически идеологии (с. 25 – 26). Основателен е акцентът при първия случай върху идеологията на Комунистическата партия, а при втория – върху избрания пример с Българските национални легиони. Като неизползвана от автора възможност може да се отбележи идеята как издадените по това време от Димитър Страшимиров два тома с документи за Левски въздействат върху българското общество. Полезен за този раздел би бил историографският обзор на Румен Даскалов както за митологизирането на нашето Възраждане като архетипна епоха, така и за героизирания Апостол на свободата (Даскалов, Р. Как се мисли Българското възраждане. София, 2002, с. 257 – 259, с. 321 – 354). Третият параграф анализира наратива „Левски“ в новите изследвания. Според автора новите изследвания започват с реализираното от Иван Унджиев първо издание на мащабната научна биография на Апостола. Основателна е преценката, че Ив. Унджиев по всяка вероятност се е ръководил от идеята публичната представа за Левски „да остане в сферата на научните доводи, но и да кореспондира с трудно поклатимите хиперболизирани тези“ (с. 29). В параграфа е проследено развитието на наратива „Левски“ в академичните трудове на Николай Генчев, Дойно Дойнов и други видни представители на българската историографска школа. Маркирана е появата през 1973 г. на новия документален сборник за Левски със съставители Кирила Възвъзова – Каратеодорова и Николай Генчев. Авторът логично застава зад тезата, че „документалното наследство е най-прекия път към същността на Дякона“ (с. 34). Не е

пропуснат и проблемът за публичната политическа употреба на идеите на Левски през социалистическата епоха (с. 35). Четвъртият параграф представя наратива за гроба на Васил Левски, а петият – наративът за светостта. Тези наративи имат противоположна същност, тъй като противопоставят тленния гроб и възможната църковна канонизация. Както точната идентификация на гроба на Апостола, така и легитимното църковно канонизиране на Васил Левски (йеродякон Игнатий) се оказват нереалистични надежди, търсещи провокативно обществения интерес и публичния скандал. Авторът отстоява тезата, че покров на Апостола е целокупното българско землище, а светостта му е канонизирана от всебългарското обществено съзнание. Шестият параграф пестеливо представя изследвания наратив „Левски“ отвъд идеологическото начало. Негова база е иновативния за своето време подход на Н. Генчев в монографията с въздействащо заглавие – „Левски, революцията и бъдещият свят“. Изтъкнат е алтернативния подход в книгата, обединяваща постиженията на историческата наука с умелите публицистични похвати. По този начин наративът излиза извън идеологическата матрица на господстващата в социалистическа България идеология, намирайки естествен пристан в зоната на демократизма и хуманизма. Седмият параграф е посветен на най-съществените примери от литературно-художествения наратив „Левски“ от средата на XX век до наши дни. Авторът е предприел впечатляващ кратък анализ на литературния и обществен принос по изследваната проблематика на Стефан Дичев, Яна Язова, Вера Мутафчиева и Стефан Цанев. Специално внимание е отделено на публикуваната на английски език през 1967 г. в Лондон книга на Мерсия Макдермот „Апостолът на свободата“, издадена през 1970 г. и в София на български език (с. 47 – 48). Обоснована е констатацията, че при използваната от М. Макдермот методика патриотизмът на националния герой не се сблъсква с интернационализма, а легендата не губи от магията си при научния анализ. Представен е приносът към наратива „Левски“ на Ивайло Христов (Христов, Ив. Медийният образ на Васил Левски. София, 2017) и научно-популярните аспекти, характерни за някои публикации на Дойно Дойнов, Пламен Павлов и Иван Лалев. Към параграфа неясно по какви критерии е включено и юридическото проучване на османското разследване и извънредния съд, довели до екзекуцията на бъдещия национален герой (Златарева, М. Юридически поглед към Процеса на Васил Дякон Левски. София, 2020). Деветият параграф е посветен на т. нар. „свободно“ разказване за Левски. Към него са причислени книжни и електронни публикации, свързващи Левски с масонството.

Привеждайки като пример множество данни от интернет пространството, авторът подчертава тяхната преобладаваща безкритичност (с. 54). Към този тип наратив са причислени възпоменателните церемонии и омръзналите на обществото казионни публични речи.

Във втора глава, включваща 10 параграфа, е предприет задълбочен и имащ ключово значение за дисертационния труд културологичен анализ под заглавието **ФИЛМОВИЯТ ЛЕВСКИ**. Авторът предварително обяснява невъзможността да бъдат проучени всички филмови творби по темата. Въпреки това тази част от изследването третира впечатляващ обем от реализирани филмови проекти. Използвано е интернет пространството като мощен социален индикатор по темата. Авторът предварително формулира тезата, че „кино- и телевизионните „лутания“ между ореола и човешкия характер, вплетени в мисленето за Левски, са устойчив препъникамък пред българското кино“ (с. 57). Първите два параграфа имат отчетлив систематизиращ характер – „Податки към историческото в българското кино“; „Филмовият Левски – наративи и интерпретации“. Констатирано е частичното съхраняване на филмовите продукции до 1944 г. Подчертани са както водещата роля между 1962 – 1989 г. на държавната студия за игрални филми „Бояна“, така и комерсиалните проблеми за филмовото изкуство след 1989 г. Авторът обосновава трите основни посоки на своя анализ – приключенски филми, документални филми и документално-художествени филми (с. 68). Третият параграф под заглавието „Приключенските“ филмови наративи за Левски“ е своеобразен кратък анонс за следващите три параграфа. В структурно отношение това заглавие би могло да ги обедини. Четвъртият параграф третира „Първият Левски“, сътворен във филма на Васил Гендов „Бунтът на робите“ (1933). Наративът е определен като мелодрама. Любопитен факт, изтъкнат от автора, е спирането на филма поради предизвиканото от прожекциите му дипломатическо напрежение между България и Турция. След частично цензуриране подновените прожекции са насочени предимно към учениците и войниците. Авторът отбелязва и нереализиран по-ранен опит за филм за Левски, предизвикал обществени дебати по проблема следва ли да се екранизира националният герой (с. 76 – 77). Заглавието на петия параграф е „Демонът на империята“ – Левски като Робин Худ“. Според автора минисериалът е реализиран в контекста на идеологическите постановки на социалистическата епоха (с. 77). Твърдението в известен смисъл е спорно, тъй като опустяващите улици при всяка серия

са показател за силен обществен интерес. Очевидно методите във филма на Вили Цонев са съобразени както с необходимостта от патриотично възпитание на подрастващото поколение, така и с манталитета на няколко предишни поколения българи, възприемащи наратива „Левски“ като синтез на исторически факти и популярни легенди. Необходимо е да се вземе предвид и технологическата специфика на онова време, в което телевизията тепърва завладява своето медийно пространство. Освен това създателите на филма вероятно са направили и опит за патриотичен български „уестърн“ при популярността на прожектираните тогава по кината няколко западни продукции от този жанр. Шестият параграф е обозначен като „Левски на Максим Генчев: дебат без граници“. Филмът „Дякон Левски“ е окачествен като синтез между историческата драма и магическия реализъм, допълнени с кратки документални разкази. Според автора наративът „Левски“ в този случай е разказ за екшън герой. Приемливо е внушението, че режисьорът Максим Генчев, изявил се в предизвиканите дебати като най-силен защитник на своя филм, вероятно умишлено търси обществения скандал като реклама. Седмият параграф, озаглавен „Левски – (не)възможният герой?“ има характер на допълнение към предишния параграф. Осмият и деветият параграф третираят съответно театралния Левски и документално-художествения разказ за Апостола. В тях са анализирани театралните постановки „Васил Левски“, „Тайната вечеря на дякона Левски“ и документално-художествените филми „Черна легенда“, „1872“, „Левски пред съда на Портата и на историята“, „Седем педи над земята“ и някои нови продукции от този тип. Тук авторът плува в свои води и текстът изпъква с приносния си характер. Последният десети параграф, озаглавен „Левски – от алегиите за божественото до родовата памет и песните“ е убедителен финал на главата.

Със заглавието **ОБРАЗЪТ НА ЛЕВСКИ** трета глава анонсира желанието на автора да обясни въздействията на различните варианти на филмовия, театралния и документално-художествения наратив „Левски“ върху българското общество. Главата е структурирана в 6 параграфа с проблемно формулирани заглавия: Дали е демон на империята; Има ли Апостол в „Дякон Левски“?; Театралният Дякон; Левски като художествен образ в документалистиката; По-близо до християнския Бог; В личния му свят. Обосновано се акцентира върху методите, чрез които се изгражда филмов, театрален и документално-художествен образ на Апостола на свободата – алегии,

митопоетически похвати, агиографски сюжети, екшън и уестърн похвати, вникване в човека Левски и в революционния стратег Левски.

Освен направените препоръки по конкретни пасажии от текста, към дисертационния труд на Румен Скрински следва да се отправят и допълнителни критични бележки. Научният апарат се нуждае от прецизиране, тъй като се забелязва липсата на посочени страници при част от цитираните изследвания. Допуснати са множество повторения на автори и съответните заглавия вместо възприетите кратки варианти (например Цит. съч.; Пак там; име на автора и началната част от заглавието). В структурно отношение трите глави са обременени с множество параграфи, някои от които са пределно кратки като текст и биха могли да се впишат тематично в други параграфи от съответната глава.

Авторефератът отразява коректно структурата, основните изводи и приносите на дисертационния труд. Румен Скрински е реализирал 5 публикации по темата на дисертацията. Всички изисквания на ЗРАСРБ и Правилника за неговото приложение са спазени.

Актуалният характер на рецензирания дисертационен труд и неговите научни приноси ми дават основание да препоръчам на уважаемото научно жури да присъди на Румен Илков Скрински образователната и научна степен „доктор“.

Пловдив, 9 март 2023 г.

доц. д-р Тодор Радев